

Drept civil

CZU: 342.8(478)

ABSENTEISMUL POLITIC AL CETĂȚENILOR REPUBLICII MOLDOVA - OPINII ȘI SOLUȚII

Constantin MICLEUȘANU

master în drept, audient al Institutului Național de Justiție,
candidat la funcția de procuror

Scopul prezentei cercetări constă în analiza esenței și etapelor procesului electoral și a absenteismului cetățenilor Republicii Moldova în cadrul alegerilor prezidențiale, parlamentare și a celor locale generale de la obținerea independenței statului și până în prezent.

În acest context, cercetarea de față reprezintă un studiu complex care se bazează pe informații exacte și date statistice privind rata participării cetățenilor Republicii Moldova la alegeri timp de trei decenii, elaborate de către instituțiile naționale și internaționale de profil. Analiza minuțioasă a documentelor, ne oferă posibilitatea de a deduce concluzii și formula recomandări pe marginea subiectului studiat, totodată oferind soluții pentru problemele cu care se confruntă procesul electoral.

Cuvinte-cheie: *Constituție, Cod electoral, proces electoral, absenteism, alegeri, Parlament, drept la vot, buletin de vot, circumscripție electorală, referendum, votare, liste electorale, companie electorală.*

The purpose of this research is to analyze the essence and the stages of the electoral process and the absenteeism of citizens from the Republic of Moldova within the presidency, parliamentary and the local general elections since the achieving of independence till now.

In this context, this research represents a complex study based on precise informations and statistical data concerning the election's participation rate of the Republic of Moldova's citizens for two decades, developed by the specialized national and international institutions. The detailed analyze of papers offers us the possibility to deduct conclusions and the formula of the studied subject, offering at the same time solutions for the problems the electoral process is dealing with.

Keywords: *Constitution, electoral code, absenteeism, elections, Parliament, right to vote, ballot, electoral constituency, referendum, vote, electoral list, electoral campaign.*

Introducere. În toate timpurile alegerile au constituit un moment important în viața politică a unui stat. Sistemul electoral, care presupune un ansamblu de proceduri de desemnare a reprezentanților corpului electoral în organele puterii centrale și locale, prezintă o importanță deosebită pentru configurația sistemului partidist care, la rândul lui, influențează relațiile dintre puterea executivă, legislativă și judecătorească. De asemenea, tipul sistemului electoral influențează legătura care se instituie între alegător și cel ales.

Actualitatea cercetării se explică și prin situația în care se află Republica Moldova mai bine de douăzeci și opt de ani. Cu toate că democrația, în sensul direct al cuvântului, este un proces conceput din două etape: tranziție și consolidare, Republica Moldova, cu părere de rău, de mai mult de două decenii se află la prima etapă. În cei douăzeci și opt de ani statul moldovenesc a avut parte de cinci președinți: Mircea Snegur (1991-1996), Petru Lucinschi (1996-2001), Vladimir Voronin (2001-2009), Nicolae Timofti (2012-2016,) , Igor Dodon – până în prezent; trei președinți interimari Mihai Ghimpu (2009-2010), Vlad Filat (2010 (timp

de trei zile, 28-30 decembrie 2010) și Marian Lupu (2010-2012); nouă scrutine parlamentare, dintre care patru anticipate; șaisprezece guverne și doisprezece prim-miniștri, alegeri locale, patru referendumuri, ceea ce ne demonstrează că cetățenii și clasa politică autohtonă au avut parte de o viață social-politică activă.

În urma analizei efectuate pe perioada tuturor alegerilor, atât parlamentare, cât și locale și a referendumurilor, de la obținerea independenței Republicii Moldova și până în prezent se poate constata că nivelul participării electorale a cetățenilor se reduce esențial de la un scrutin la altul. Dacă la primele alegeri parlamentare din 1990 au votat 83,43% din cetățeni, atunci în noiembrie 2010 au votat doar 63,37% din alegători. În ceea ce privește alegerile locale generale din 1995, la vot au ieșit 60,02% din cetățenii cu drept de vot, ca în 2007 să se reducă până la 48% cu o creștere de aproximativ 6% în 2011. Pe parcursul anilor 2012-2018 numărul participanților la scrutine este în descreștere continuă.

Datele statistice în cauză determină necesitatea studierii detaliate a cauzelor absenteismului politic al

cetățenilor Republicii Moldova care este în creștere și se impune nu doar ca o problemă ce ar viza sistemul politic în ansamblu, ci și ca un fenomen cu largi implicații în viața social-politică a statului și a societății civile. Mai mult ca atât, trebuie să fie clar atât alegătorilor, cât și elitei politice că comportamentul electoral este modul în care se exprimă voința poporului, acesta fiind nimic altceva decât miezul democrației.

Conținutul prezentei cercetări reflectă unele opinii privitor la fenomenul absenteismului cetățenilor Republicii Moldova în cadrul alegerilor parlamentare și a celor locale generale de la obținerea independenței statului și până în prezent.

Importanța lucrării rezidă în relevarea și analiza cauzelor care stau la baza nivelului redus de participare a cetățenilor la scrutinele electorale. Trebuie să recunoaștem că nu este un fenomen pozitiv pentru o democrație în tranziție cum este țara noastră. De rând cu neparticiparea în viața politică a statului, indiferența și lipsa de încredere a cetățenilor în clasa politică actuală încetinește și mai mult evoluția democrației în Republica Moldova.

Discuții și rezultate obținute

Republica Moldova are o istorie relativ tânără în domeniul electoral.

După declararea independenței Republicii Moldova, la 27 august 1991, pe teritoriul țării s-au desfășurat 8 scrutine electorale parlamentare, toate în baza sistemului electoral proporțional absolut. Acest sistem prevedea că teritoriul țării reprezintă o singură circumscripție electorală. Din momentul introducerii sistemului electoral proporțional, în 1993, în societate și în interiorul forțelor politice au apărut nenumarate propuneri pentru modificarea lui. Ca rezultat al acestor activități, modificarea sistemului electoral a avut loc până la momentul actual de cinci ori. Două încercări au fost nereușite, una – realizată și anulată practic imediat, și două – ultimele, a patra și a cincea – reușite.

Prima încercare a fost întreprinsă în 2002 de către Alianța Social Democrată (ASD), condusă de ex-premierul Dumitru Braghiș, iar a doua a fost întreprinsă în 2008 de către Partidul Liberal Democrat din Moldova (PLDM).

Cea de a treia tentativă de modificare a sistemului electoral a fost întreprinsă în perioada 2012-2013 agregată și anulată. Autorul acestei propuneri de schimbare a sistemului electoral a fost prim-vicepreședintele Partidului Democrat din Moldova (PDM), deputatul Vlad Plahotniuc. Ca rezultat în doar 3 zile de la înregistrare, ignorându-se prevederile normelor privind transparența decizională, Parlamentul adoptă Legea nr. 94 din 19.04.2013, de modificare a Titlului III al Codului electoral, prin care s-a trecut de la sistemul

electoral proporțional la sistemul mixt (paralel), cu majoritate simplă (în două tururi).

Această modificare a Codului Electoral a fost subminată, însă, de Hotărârea Curții Constituționale din 22 aprilie 2013, prin care a fost declarat neconstituțional Decretul Președintelui Republicii Moldova cu privire la desemnarea candidaturii dlui Vlad Filat la funcția de Prim-ministru din motive de suspiciune de corupție, fapt ce a dus la votarea Legii 108 din 3 mai 2013 prin care a fost restabilită redacția veche al Titlului III al Codului Electoral.

La 20 iulie 2017, Parlamentul a adoptat legea nr. 154, prin care sistemul electoral proporțional a fost schimbat cu cel mixt. Autorul acestui proiect de asemenea a fost liderul PDM, Vlad Plahotniuc. Datorită suportului Președintelui Igor Dodon proiectul de lege a fost votat în pofida opiniei comune, din 19 iunie 2017, a Comisiei de la Veneția și OSCE, care au reiterat concluziile din 2014, adăugând că schimbarea sistemului electoral poate expune procesul electoral intereselor private ale oamenilor de afaceri. Astfel cel de al nouălea scrutin pentru alegerea Parlamentului, care a avut loc pe 24 februarie 2019, s-a desfășurat prin îmbinarea sistemului proporțional cu cel majoritar.

La 15 august 2019 Parlamentul a anulat sistemul electoral mixt, aprobând revenirea la sistemul electoral proporțional pe liste de partid. Deputații au votat în lectura a treia și finală, în ședința plenară, modificarea Titlului III al Codului electoral, prin care s-a trecut la sistemul electoral proporțional.

În ceea ce privește participarea cetățenilor la alegerile desfășurate până acum se poate observa un anumit grad de participare politică electorală a cetățenilor Republicii Moldova, deoarece niciunul dintre scrutinele electorale nu a fost declarat nevalabil. Totuși, conștiința politică a cetățenilor Republicii Moldova este destul de redusă sau se reduce considerabil, deoarece cota de participare scade semnificativ de la un scrutin la altul, fenomenul care este definit prin noțiunea de „absenteism politic”.

În opinia mai multor cercetători principalele cauze ale absenteismului politic sunt migrația cetățenilor (atât legală, cât și ilegală), corupția, pierderea încrederii în principalele instituții și organizații ale regimului politic: partid, guvern, parlament, administrație, instanțe, poliție, sindicate, biserică, televiziune, mass-media, promisiunile politicienilor și condițiile reale de trai, ficțiunea alegerilor și că votul lor nu va putea cu nimic influența soarta sa și a țării, și altele.

Dezvoltând cauzele absenteismului, vom preciza că decizia de a merge la vot sau nu și ce partid sau candidat votezi sunt strâns legate [12, p. 16]. Alegătorii sunt conduși de motivații multiple în preferințele

pentru o formațiune politică: performanțele economice, schimbare /alternativă versus continuitate, ofertă electorală, respectarea promisiunilor, apropierea față de oameni, competența liderilor, etc. Încrederea, nevoia de schimbare și calitățile unui candidat sunt principalele motive în baza cărora se acordă votul unui anumit candidat [3, p. 73-98].

Adesea alegătorul votează omul, iar campania electorală trebuie să evidențieze și calitățile individuale ale candidaților. Alegătorii atât cei informați, cât și cei mai puțin informați se focalizează asupra liderilor, a candidaților care constituie protagoniștii scenei politice, vorbindu-se despre o personalizare a politicii. Candidații reprezintă simboluri, iar campaniile electorale se concentrează pe imaginea liderilor mai degrabă decât pe ideologie sau problemele de guvernare. Mai mult, în situația dată, marketing-ul politic transformă candidații politici în mărci politice [4, p. 99].

Astfel, alegătorii își formează niște stereotipuri sociale, care sunt văzute ca rezultate ale procesării naturale a informațiilor. Cetățenii învață stereotipurile, deoarece există o predispoziție de a crea asocieri. Acestea sunt o caracteristică normală a procesării informației de către indivizi, sunt ușor de învățat și de activat și sunt foarte greu de schimbat [15, p. 17-25]. Cu alte cuvinte, alegătorii au o viziune personală formată față de candidați sau partide politice, iar stereotipurile formate pe parcursul timpului sunt foarte greu de modificat, e nevoie de acțiuni radicale din partea concurenților electorali de a schimba viziunile cetățenilor.

După cum se știe, candidații atrag de partea lor alegătorii printr-un mesaj care le exprimă nevoile, interesele, preocupările unui număr cât mai mare de oameni, oferindu-le soluții în rezolvarea problemelor care există în societatea respectivă. Temele majore ale campaniilor electorale majoritare la alegerile parlamentare din Republica Moldova din 1991 și până în prezent, practic nu s-au schimbat, devenind constante. Candidații s-au axat pe redresarea economiei, șomaj, agricultură, controlul prețurilor, protecție socială, stabilitate politică, respectarea legilor și, nu în ultimul rând, creșterea nivelului de trai și relații externe cu Uniunea Europeană sau Federația Rusă.

Greșeala cea mai mare a candidaților este de a subestima electoratul. E o iluzie să-l considerăm dezinformați, fără capacitatea de a judeca, de a cumpăni așa cum o face o mare parte a clasei politice. Analizând situația politică actuală constatăm că în Republica Moldova, anume alegătorii (într-un număr destul de mic) sunt uneori chiar mai bine informați la unele capitole, decât oamenii politici.

Nu este deloc o noutate că o mare parte din cetățeni au cunoștințe și informații limitate despre po-

litică și afaceri publice. În timp ce o minoritate de cetățeni sunt bine informați, majoritatea nu au deloc informații despre date esențiale, probleme importante și personalități politice semnificative. Dacă celor mai mulți dintre cetățeni le lipsesc astfel de informații politice elementare cum pot ei participa electiv la viața politică? Majoritatea alegătorilor par să știe de ce preferă o anumită poziție politică și nu alta, iar acest lucru le asigură cel puțin potențialul de a se implica într-o acțiune politică [10, p. 8-20].

Alegerea politică a alegătorului moldovean este determinată nu de motivele politice clare și însușiri conceptuale, dar din considerente individuale, menționate și în subcapitolul precedent, cum ar fi simpatie – antipatie; considerente psihologice agresivitate – spirit pașnic sau pur și simplu din întâmplare. Cel mai mult de importanța votului țin cont candidații în alegeri, iar alegătorul constituie doar un mijloc de atingere a scopurilor propuse. Ceea ce ar trebui să conștientizeze atât clasa politică, cât și alegătorii este că scopul suprem ar fiecărui dintre noi este dezvoltarea statului și instituirea unei democrații în sensul direct al cuvântului, ce se află în tranziție de douăzeci de ani.

Una dintre cauzele acestei scăderi se consideră a fi fenomenul migrației forței de muncă. Astfel, se observă corelația clară dintre migrația populației și absenteism. Ca și numărul migranților de muncă, absenteiștii pe întreaga perioadă a alegerilor din anul 1991 până în prezent se află într-o continuă creștere.

Nemulțumirile cetățenilor noștri sunt generate și de discrepanța mare între nivelul așteptărilor și condițiile reale de trai, care duc direct la absenteismul acestora în timpul alegerilor. Cu toate că indicatorii sociali ne arată o creștere a nivelului de trai comparativ cu primii ani post-sovietici, standardele Republicii Moldova au crescut și ele, motiv pentru care performanțele economice ar fi trebuit să fie destul de semnificative în raport cu situația actuală pentru a duce la o apreciere pozitivă a activității instituțiilor publice, dar și a clasei politice.

O altă cauză ar fi generată de existența și menținerea unora și acelorași actori politici. Cu toate că s-au produs schimbări în spațiul public, personajele au rămas aceleași, eventual cu mici modificări neesențiale. Acestea fiind niște „copiii fidele ale vechilor politicieni” ce își doresc obținerea cu orice scop a demnităților publice [2, p. 2-5].

Perioada de tranziție prin care trece Republica Moldova este caracterizată de o performanță redusă a multor instituții, precum și probleme de natură social-economică întâmpinate de majoritatea populației ceea ce duce într-o oarecare măsură la scăderea participării cetățenilor la scrutine electorale.

O altă cauză a comportamentului absenteist, rezidă în faptul că unele persoane consideră că alegerile sunt o pură ficțiune și că votul lor nu va putea cu nimic influența soarta sa și a țării. Un motiv ar mai fi și falsificarea alegerilor, care este destul de răspândită în societatea noastră și denotă o încredere joasă, a unei părți a populației în sistemul politic moldovenesc [16, p. 167-168].

În același timp, precizăm că majoritatea cetățenilor Republicii Moldova și-au pierdut încrederea în principalele instituții și organizații ale regimului politic: partid, guvern, parlament, administrație, instanțe, poliție, sindicate, biserică, televiziune, mass-media, într-un cuvânt în democrație, reforme și economia de piață, iar această neîncredere a populației continuă să se mențină în prezent paralel cu existența crizei economice, sociale și, nu în ultimul rând, cu cea politică. Despre aceste aspecte ale vieții sociale și politice ne mărturisesc sondajele de opinie efectuate pe perioada ultimilor ani în țara noastră [11]. De la an la an continuă scăderea nivelului de încredere a cetățenilor în principalele instituții ale statului [1].

Rezultatele sondajelor confirmă că o mare parte a populației consideră că politicienii nu sunt sinceri, că nu spun adevărul, că nu-i interesează părerea poporului și că pun la îndoială capacitatea propriului partid de a governa. Pentru unii din cei intervievați, motivul lipsei încrederii este ineficiența instituțiilor, în timp ce pentru alții este abuzul de putere, favoritismul, patronajul și corupția [9, p. 329-332].

În acest sens, populația Republicii Moldova nu posedă o experiență democratică suficientă în viața politică. Cetățenii nu au avut de unde să acumuleze experiență politică necesară, deoarece sistemul politic anterior (de tip comunist) nu prevedea o asemenea dimensiune. Țara noastră dispune de o experiență proprie și diferită față de statele post-socialiste. Este o experiență acumulată într-o perioadă în care societatea, pe de o parte acceptă conștient sistemul democratic, depunând eforturi în scopul implimentării și consolidării valorilor acestui sistem, pe de alta – duce nostalgia trecutului ireversibil. Cauza principală a dezinteresului față de situația politică, ar fi nivelul scăzut de trai al populației, care a provocat și o face și în continuare, apariția atitudinii și stării critice din partea cetățenilor față de sistemul valorilor democratice [13].

Un alt factor care ar reduce încrederea în actorii politici ar fi corupția. Comparând comportamentul conducătorilor din regimurile aristocratice și din regimurile democratice, Alexis de Tocqueville scria la 1832 că în statele aristocratice, “guvernele sunt mai puțin accesibile corupției, spre deosebire de situația democrațiilor”. În democrații “este un loc comun,

este imitată de cei care se află pe treptele de jos ale scării”, în timp ce “depravarea nobililor avea un rafinement aristocrat”. Aceste comentarii impresionante ale marelui scriitor sunt uluitoare. Studiile de specialitate efectuate recent sugerează că fenomenul corupției este universal, dar ia forme diferite. Ceea ce variază este posibilitatea de a o denunța și combate [9, p. 335-337].

Și, totuși, în domeniul corupției publice vedem doar vârful aisbergului. Când aisbergul devine foarte vizibil, prin acțiunea comună a judecătorilor și jurnaliștilor, cetățenii își pierd încrederea nu numai în instituții, ci și în sistemul însuși. Nu putem ști niciodată îndeajuns efectele corozive ale comportamentului corupt la vârful societății asupra pierderii încrederii în instituții.

Cu toate că Republica Moldova nu poate fi numită o democrație consolidată nici pe aproape, tranziția de la regimul totalitarist la cel democartic, durează prea mult, iar așteptările cetățenilor din an în an scad tot mai mult. Critica partidelor nu reflectă respingerea democrației, iar cei care-și oferă suportul pentru democrație consideră partidele o parte necesară pentru funcționarea acesteia.

Concluzii

Alegerile constituie o formă de manifestare importantă a democrațiilor reprezentative; ele asigură guvernanților legitimitatea politică și dreptul cetățenilor de a participa la viața politică a statului.

Funcționarea eficientă a democrațiilor depinde de o multitudine de factori ce sunt în strânsă interdependență: instituții și reprezentanții acestora, regulile formale și cele informale și, nu în ultimul rând, cetățenii.

În cadrul unei democrații reprezentative, exprimarea votului este cea mai obșnuită formă de participare.

Prin intermediul participării politice, cetățenii își fac cunoscute dorințele și interesele celor care îi guvernează și îi motivează să le ia în considerare. Comportamentul politic, contrar participării politice, este manifestat prin absenteism politic. Absenteiștii sau non-votanții reprezintă o categorie distinctă a corpului electoral. Acest fenomen apare odată cu votul universal și este prezent într-o măsură mai mică sau mai mare, în toate țările lumii unde au loc alegeri.

Atât participarea, cât și neparticiparea la alegeri a cetățenilor se impune nu doar ca o problemă ce ar viza sistemul politic în ansamblu, ci și ca un fenomen cu largi implicații în viața social-politică a statului și a societății civile. Raportându-ne la standardele europene, în cazul în care participarea electoratului la alegeri este mică, acest fenomen cu timpul ar putea pune în pericol viața politică a țării.

Manifestarea accentuată a absenteismului electoral în rândurile cetățenilor noștri denotă o scădere a culturii politice și a valorilor democratice.

În baza rezultatelor științifice obținute și în scopul asigurării unui proces electoral cât mai eficient și democratic, cu o rată cât mai mare a participării la alegeri a cetățenilor, este necesară modificarea art. 2 alin. 2 din Codul Electoral al Republicii Moldova, prin consacrarea sintagmei: „Participarea la alegeri este obligatorie”. Aceasta ar fi o soluție pentru majorarea ratei participării la scrutinul electoral.

Procesul de selectare riguroasă a candidaților electorali are o importanță majoră, fapt de natură să stimuleze societatea pentru a participa la viața politică a statului.

Colaborarea dintre partidele politice, mass-media și societatea civilă ar facilita crearea unor condiții obiective pentru depășirea crizei politice și crearea condițiilor pentru consolidarea democrației în Republica Moldova;

Cetățenii trebuie să înțeleagă că alegerile constituie în ultimă instanță o metodă de sancțiune care induce și îi determină pe oficialii aleși să facă ceea ce au promis în campania electorală. Aceștia trebuie să privească alegerile drept oportunități de a opta pentru cei mai buni lideri politici, pentru cei care ar acționa în conformitate cu interesele lor independent de stimulentele și interesele realegerii.

Referințe bibliografice

1. Barometrul de opinie publică – noiembrie 2011. Institutul de Politici Publice. Chișinău: 2011. http://ipp.md/public/files/Barometru/2011/rezumato_de_presa_BOP_16_11_2011-r.pdf (vizitat 20.12.2019).
2. Bodiu D. Cauza absenteistă a basarabeanului de azi. Dimensiunea electorală a absenteismului. Chișinău, 2005. <http://moldova.cc/democracy/ABSENT~1.DOC> (vizitat 19.01.2020).
3. Bobîrsc D., Comșa M. Votanți versus non votanți - 2005. În: Alegeri generale 2004. O perspectivă sociologică, Cluj: Eikon, 2005.
4. Bîrsan A., Comșa M. Imaginea publică a principali-

lor candidați la președenție. In: Alegeri generale 2004. O perspectivă sociologică. Cluj: Eiko.

5. Codul bunelor practici în materie electorală. Linii directoare și Raport explicativ, 2002. [http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD\(2002\)023rev-rom.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2002/CDL-AD(2002)023rev-rom.pdf) (vizitat 16.02.2020).

6. Codul Electoral al Republicii Moldova, Legea nr. 1381 din 21 noiembrie 1997. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=312765> (vizitat: 30.01.2020).

7. Constituția Republicii Moldova din 29.07.1994. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=311496> (vizitat 12.12.2019).

8. Cenusă Denis Moldovan Elections: still between State Capture vs. Russian Influence.

http://www.3dcftas.eu/system/tdf/Op-Ed_2.pdf?file=1&type=node&id=530&force= (accesat la 06.06.2019)

9. Gamurari V., Osmochescu N. Suveranitatea și dreptul internațional. Probleme teoretice și practice actuale. Monografie. Chișinău: CEP USM, 2007.

10. Guceac I. Drept electoral. Chișinău: USM, 2005

11. Instrucțiunea privind ordinea de împachetare, sigilare și transmitere a documentelor și materialelor electorale la alegerile parlamentare de către birourile electorale ale secțiilor de votare și consiliile electorale de circumscripție. Hotărâre nr. 3615 din 0.10.2010. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=336448> (vizitat 30.11.2019).

12. Linz J. Parties in Contemporary Democracies, In: Richard Gunter, Jose Ramon, Montero, Juan J. Linz Political Parties. Old Concepts and New Challenges, 2002, nr. 11. London: Oxford University Press

13. Moșneaga V., Rusnac G., Tănăsă R. Activismul electoratului Republicii Moldova. În: Moldoscopia (Probleme de analiză politică). Partea XVIII, Chișinău: USM, 2002.

14. MîndruValeriu, Peru-Balan Aurelia Impactul votului mixt asupra clasei politice din Republica Moldova. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, nr. 1 (179), 2019, p. 102-117.

15. Solomon C. Procesul de democratizare a vieții politice în Republica Moldova. In: Moldoscopia (Probleme de analiză politică) Partea XVIII. Chișinău: Captus, 2002.

16. Tăbîrță S. Formarea unei culturi politice democratice în Republica Moldova, Republica Moldova la începutul mileniului III: Realități și perspective. Chișinău: ISPRI, 2001.